

Tapani Kilpeläinen

Elämän sunnuntai vai paluu barbariaan?

Haastattelussa Jermu Laine

Varatuomari ja kolminkertainen ministeri Jermu Laine (s. 1931) on paitsi aktiivinen yhteiskunnallinen keskustelija myös mahdollisesti ainoa suomalainen, joka on tavannut Alexandre Kojèven. Sitten Laine on palannut Kojèven ajattelun pariin yhä uudelleen.

Tunsitte Kojèven henkilökohtaisesti. Voisitteko kertoa siitä hieman? Millaisessa roolissa Kojève toimi, kun tapasitte hänet? En tuntenut filosofi Alexandre Kojèvea, mutta työskentelin nuoruudessani Genevessä samoissa kaupallis-taloudellisissa työyhteisöissä kuin Ranskan hallituksen eli talousministeriön virkamies Alexandre Kojève.

Näin tapahtui ensi kerran vuonna 1957. Työskentelin tuolloin harjoittelijana GATT-järjestön¹ sihteeristössä. GATTissa elettiin hektistä aikaa jälkimmäisellä vuosipuoliskolla: kesällä 1957 kuusi maata eli Ranska, Saksan Liittotasavalta, Italia, Belgia, Hollanti ja Luxemburg olivat allekirjoittaneet Roomassa Euroopan talousyhteisöä (EEC) koskevan sopimuksen.

GATT-sopimus edellytti syrjimättömyyttä kaikissa kauppasuhteissa, mutta sen 24. artikla oikeutti tulliliit-tojen ja vapaakauppa-alueitten perustamisen, vaikka se johtaisi järjestelyyn kuulumattomien maitten syrjintään. Kojève oli osallistunut GATT-sopimukseen valmisteluun 1946–47 ja saanut sinnikkyydellään ujutettua tekstiin ky-seisen 24. artiklan. EEC-sopimuksen voimaantulo edel-

lytti, että GATT hyväksyy sen eli varmistaa, että sopimus on mainitun 24. artiklan ehtojen mukainen. Saatoin vain etäältä seurata, miten GATT-maat kuulustelivat EEC-yhteisön edustajia. Selityksiä siitä, miten EEC-sopimus oli täysin sopusoinnussa GATT-määräysten kanssa ja miten siunauksellinen se tulisi olemaan ei vain Euroopalle vaan koko maailmalle, antoi myös Alexandre Kojève. Olin tuolloin tietenkin aitiopaikalla seuraamassa Euroopan historian käännevaihetta. Mutta hälisevän ja moni-kymmenhenkisen neuvottelukokouksen yhteydessä en osannut kiinnittää erityistä huomiota juuri Kojèveen.

Toisen kerran tutustuin Kojèveen jo likipitään silmä-tysten. Genevessä pidettiin vuoden 1963 keväällä Yhdis-tyneiden Kansakuntien kauppa- ja kehityskonferenssin (UNCTAD) ensimmäinen istunto. Konferenssi kesti kolme kuukautta. Osallistuin siihen Suomen valtuus-kunnan jäsenenä. Konferenssissa oli kolme blokkia: teollisuusmaat, sosialistiset maat ja kehitysmaat. Blokit pitivät sisäisiä kokouksia työryhmiin jakaantuneina sen mukaan, oliko kysymys kauppa-, teollisuus-, investointi- vai hal-lintoasioista. Työskentelin länsiblokin teollisuusryhmässä, johon Ranskan edustajana kuului myös Kojève.

”Kojève katsoo, että isäntä-orja-suhteessa ei voi olla rakkautta.”

En minä kuten ei moni muukaan ollut selvillä, että Kojève oli Ranskan filosofien ylimystöä, hallituksensa mystinen harmaa eminenssi. Mutta hän jäi henkilönä syvästi mieleeni. Hän poikkesi täydellisesti tavanomaisista delegaateista ja virkamiehistä. Yleensä hän saapui kokoukseen hieman myöhässä, mutta kaikki olivat tottuneet odottamaan kärsivällisesti hänen tuloaan. Ranskalaiset vain totesivat, että Kojève on kohta tulossa. Kuka Kojève? Osanottajalistasta mukaan hänellä ei ollut mitään johtoasemaa Ranskan valtuuskunnassa. Silloin tällöin kuulin kuiskauksia, että hän on Ranskan GATT-ekspertti, emigrantti, talousministeriön päällikön Robert Marjolinin luottoasiantuntija.

Kun Kojève saapui, kaikki jäivät odottamaan mitä uutta kerrottavaa hänellä oli. Ja hänellä oli aina jokin uusi näkökulma tai kehitysfilosofinen konseptio. Hän lähestyi uusia oivalluksiaan laveasti ja vaikuttavasti. Valitettavasti puhe oli niin tehokasta ja monimielistäkin, että osa jäi aina minulle käsittämättömäksi. Mutta hänellä oli ehdoton lumovoima: jokainen hänen puheenvuoronsa oli kuin retorinen maanalainen räjähdys, usein hän oli peiteltysti amerikkalaisten kimpussa, avasi valtavia näköaloja teollisen yhteistyön merkityksestä kehitysmaille – ja teollisuksille itselleen.

Kun jälkeenpäin tutustuin kirjallisesti filosofi Kojèveen, oli helppo tunnistaa hänet samaksi henkilöksi, joka 1963 oli mieleenpainuvasti elävöittänyt länsiblokin teollisuusryhmän ennakkoluuloisia ja aidon hämmennyneitä jäseniä.

Miten myöhemmin tutustuitte Kojèven ajatteluun?

Opiskelin 1940-luvun lopussa Turun suomalaisen lyseon lukiossa. Historianopettajamme oli tohtori Heikki Lehmusto. Hän oli aikoinaan väitellyt Hegelin otteesta ja suhteesta J. V. Snellmaniin. Ilmeisesti noina aikoina Snellman tarttui ajatuksiini jotenkin normaalia syvämielemmin. Bibliofilinä hankin Snellmanin teosten ensipainoksia, luokelin mitä kaikkea Lehmusto oli kirjoittanut Snellmanista, ja kuvittelin vähitellen ymmärtäväni jotain Hegelistäkin.

Kun Francis Fukuyaman artikkeli *Historian lopusta* ilmestyi *National Interest* -lehdessä 1989, teema alkoi kiinnostaa minua. Julkaisin varsin laajan artikkelin *Historian lopusta Tiede ja sivistys* -lehdessä (3–4/1991).

Kiinnitin huomiota siihen, ettei idea ollut suinkaan Fukuyaman keksimä. Tutustuin myös Alexandre Kojèven kirjoituksiin, mutta häntäkään en voinut pitää ajatuksen isänä. En ollut tyystin unohtanut Snellmaniani, hänen *Valtio-opissaankin* vilahti ajatus historian lopusta. Minun oli helppo käsitellä Snellmania kirjoituksessani. Sisällytin siihen luvun, joka komeasti julisti: ”Snellman

torjui tuoreeltaan historian päättymisen”. Kirjoituksessani lainasin erästä Snellmanin kirjettä ruotsinmaalaiselle oikeusoppineelle Per Erik Bergfalkille. Luen siitä tähänkin lauseen, joka ytimekkyydessään tekee selväksi Snellmanin näkemyksen: ”Minä en tunne olevani velvollinen olemaan samalla kannalla kuin Hegel. Olen sivuilla 444 ja 445 [viittaus Snellmanin *Läran om staten* -kirjaan, jota Bergfalk oli arvostellut] hylännyt hänen käsityksensä maailmanhistoriasta, joka houkutteli hänet sanomaan: ”Se näyttää saavuttaneen päämääränsä, jossa [...] henki on todellinen henkenä.” Hegel-tutkimuksissaan Heikki Lehmuston oli vaikeata ryhtyä tuomariksi Hegelin ja Snellmanin välillä. Snellmanin mielestä Hegelin ajatukseen sisältyi väite kehityksen pysähtymisestä, mitä hän piti epäoikeudenmukaisena. Snellman ymmärsi niin, että maailmanhistoria on äärellisen katoamisessa tapahtuvaa ikuista kehitystä. Maan päälle ei tule oikeutta muussa kuin tässä kehityksessä. Lehmusto epäili, riittäisikö ikuisuuskään siihen mitä tuo oikeus sitten olisikaan.

Näin olin sukeltanut Kojèveen. Kirjassaan *Historian loppu ja viimeinen ihminen* Fukuyama nojaa runsaasti ja ehkä nimenomaisesti Kojèveen. Kirjojen rakastajana minun on ollut luontevaa haalia kotikirjastooni myös yhtä ja toista Kojèvesta. Sanoisin, että hänen mietteensä ja visionsa elävät vahvaa nousukautta alkaneella uudella vuosituhanella.

Ajan ja ilmiöitten analysointi, ihmettely ja ymmärtämiseen pyrkiminen ovat nyt kiihkeimmillään. Minustakin on kehkeytynyt jonkinlainen historian lopun analysointiin takertuva ajattelijä. Lisäksi *Kanavassa* 3/2008 kirjoitin aiheesta ”Tuntematon sotilas ja historian loppu”. Se erittelee filosofisesti Kristian Smedsin Kansallisteatteriin ohjaamaa näytelmää.

Miten ymmärrätte Kojèven ajatuksen historian lopusta? Onko se mielestänne mielekäs tapa tulkita historiaa?

Kojèven Hegel-luentojen läpikäilyminen omin päin on jonkinlaista räpiköintiä suossa Hegelin *Fenomenologian* lukeminen olisi nääntymistä hiekka-aavikolla ainoana ilona kaunis kangastus, joka useimmiten häipyy näköpiiristä. Jotkut tutkijat ovat ottaneet elämäntehäväkseen osoittaa, että Kojève tulkitsee Hegeliä väärin tai parhaimmillaankin omavaltaisesti ja ilkeämielisesti. Mutta olennaisinta nykyhetkellä ei sittenkään liene se, mikä Hegel-tulkinta on oikea, mikä väärä. Perimmäinen mielenkiinto liittyy kysymykseen, voimmeko kokemuksen pohjalta sijoittaa nykytodellisuuden Kojèven ajattelun puitteisiin.

Kojève oli suuri ironisti, jonka kannanottojen vakavuudesta ei aina voi olla kovin varma. Kojève piti jo 50-luvulla ilmeisenä, että Yhdysvallat eli historian jälkeistä aikaa. Tässä suhteessa hän saattoi jopa samastaa USA:n ja Neuvostoliiton. Määritelmällisesti hän lähti siitä, että historian lopun jälkeiseen aikaan kuuluu universaali ja homogeeninen maailmanvaltio. Sen tunnusmerkki olisi, että herra-orja-suhde on päättynyt, vastakkainasettelua ei enää ole, negaatio ei enää toimi, mitään parempaa ei enää

ole saavutettavissa muuttamalla olemassa olevaa toiseksi. Kojève myöntää, ettei tämä tilanne ole vielä käsillä.

Minun on vaikea lähestyä kysymystä, olisiko Kojèven tapa tulkita historiaa mielekäs vai olisiko jokin toinen tapa mielekkäämpi. Mitä enemmän näitä kysymyksiä pohtii, sitä nöyremmäksi ja empivämmäksi itsensä tuntee. Hegelin tulkinta on optimistisempi ja idealistinen: maailmanhenki, Jumala, asettuu lopussa ihmiseen ja toteuttaa itseensä eli lopullista ja täydellistä viisautta ihmisen kautta. Tämä Hegelin *Geist*, jota Hegel kutsuu myös Jumalaksi, ei ole perinteinen teistinen Jumala, Jumala ennen ihmistä, ihmisestä riippumaton ja tuonpuoleinen, vaan henki, joka elää henkenä vain ihmisen kautta, mutta joka ei kuitenkaan ole identtinen ihmisen hengen kanssa, vaan on samalla se henkinen todellisuus, joka on maailmankaikkeuden kokonaisuuden perusta ja joka toteuttaa niitä lopullisia päämääriä, joita ihmisen rajallinen henki ei voi saavuttaa muutoin kuin historian lopussa tiedostamalla itsensä tuon universaalien hengen välikappaleeksi eli totuuden tunteväksi ihmiseksi, joka avustaa Jumalaa tuntemaan itsensä ihmisen näkökulmasta. Kojève on todella vulgaari, pessimisti – ja ehkä samalla myös realisti. Historian lopussa kun ei enää ole vastakohtia, ei tarvetta toimintaan, kunnian hankkimiseen eikä eteenpäin pyrkimiseen. Seurauksena ei kuitenkaan ole autuaallinen tasa-arvo, vaan tappava järjettömyys, humanisuuden ehtyminen ihmisestä, josta jäljelle jää animaallinen alkuihminen. Nämä ovat ahdistavia asioita mieltää tulevaisuuden näkymiksi.

Mutta olen paljolti Kojèven linjoilla. Veisi liikaa tilaa selittää kaikkea juurta jaksuen. Toteaisin tässä vain sen, että ”Tuntematon sotilas ja historian loppu” -artikkelissani myönsin näkeväni nykypäivässä historian jälkeisen ajan merkkejä. Ohjaaja Smeds oikeastaan peilaa hyvin näyttämöllä teatterin keinoin, minkälainen on Tuntemattoman sotilaan jälkeinen ihminen ja maailma. Tunnistin siinä kojevelaisuutta.

Artikkelissani kerroin myös siitä, miten näen oman elämänkaareni alkavan historiallisena aikana 30-luvun alussa ja olevan nyt päätösvaiheessa, jossa alkuperäistilanteesta ei ole juuri mitään jäljellä. Kasvoin osana massaa, jonka paljolti itseni tiedostamattomia tuntomerkkejä olivat puutteet, vähempiosaisuus, nöyryytykset, pelot, riippuvaisuudet. Kuuluin vajaan kansalaisena massaan, jossa yksilöllisyyttä, tasavertaisuutta tai vapautta ei voinut kokea yleisesti tai omakohtaisesti tunnustetuksi tai automaattisesti oikeutetuksi. Viidenkymmenen-seitsemänkymmenen vuoden jälkeen kaikki on nyt toisin. Tietenkin omalta kohdaltani erityisesti, mutta näin voi sanoa myös yleisemminkin. Suomalainen yhteiskunta on yleisellä tasolla muuttunut hyvinvointiyhteiskunnaksi, jossa ei ole mitään sellaista olennaista puutetta, joka nostattaisi vallankumouksellista taistelumieltä paremman yhteiskunnan puolesta. Tietenkin yleisesti odotetaan tulojen lisääntyvän, verojen laskevan, tukien nousevan ja maksujen supistuvan. Mutta tyytymättömyys ei ole yleistä eikä varsinkaan osa elämänmuodon perussisältöä. Perimmäinen huoli on pelkoa jatkuvan hyvinvoinnin

kestävyydestä, vapauden vaaroista itselle, perheelle ja lähimmälle kansalaisyhteisölle, globaalin hyvinvoinnin saavuttamisen mahdottomuudesta.

Eli voisikohan asian sanoa lyhyesti niinkin, että Kojèven tapa tulkita historiaa on mielekäs surkuteltavassa mielettömydessään.

Mitä ajatus vapauden ja tasa-arvon toteutumisesta historian lopussa voisi merkitä, ja miltä ajatus toisaalta teistä näyttää nykymaailmassa?

Minun on ollut aina vaikea hahmottaa, mitä vapaus ja tasa-arvo todella konkreettisesti olisivat Kojèven historian lopun pääteasemavaltiossa. Voisi sanoa, että siinä missä Leo Strauss ei ylimalkaan usko demokratiaan ja tasa-arvoon – ihmisluontoon sisäänrakennetut ominaisuudet estävät ne – siinä Kojève on hivenen myötäsukaisempi, mutta epämääräisesti jonkinlaisen stalinmaisen sosialismin lumoissa. Tämä lopputulos on ehkä ymmärrettävissä sillä, ettei Kojève hyväksy Hegelin ajatusmallia. Hänen mielestään Hegel muuntaa ihmiseksi tulleen jumalolennon taivastilaksi, joka laskeutuu alas maan päälle. Rakkaus toteutuu toiminnan kautta, se on keskinäisen tunnustuksen antamista, jolloin mielipide-erot eivät ole olennaisia, ja ristiriidat, vaikka niitä onkin, eivät ole radikaalisti yhteensovittamattomia. Kojève katsoo, että isäntä-orja-suhteessa ei voi olla rakkautta. Tarvitaan siis lopullinen universaalinen ja homogeeninen, samankaltaisten ihmisten täydellinen maailmanvaltio, jotta absoluuttinen tasa-arvo syntyisi.

Tämä on metafysiikkaa, joka ei vastaa siihen, mitä vapaus ja tasa-arvo olisivat historian jälkeisenä aikana. Tasa-arvo ja vapaus ovat lähtökohtaisesti idealistisia abstraktioita, joiden sisältö on muuttunut ja muuttuu historiallisen kehityksen myötä. Mutta kun historiallista kehitystä ei enää ole, mitä ne nyt sitten voisivat olla? Luultavasti kannamme mukamme vain kuvitteellista vapautta ja tasa-arvoa. Niille ei enää voi antaa mitään yhteismitallista ja yleispätevää sisältöä. Historian päätyttyä ihmisiä eivät sido normit, tavat eivätkä lait, heiltä puuttuu hellyyden, empatian ja solidaarisuuden tunto. Ihmiset ovat vapaita ja yhdenvertaisia yksilöitä, jotka kukin itse tahollaan päättävät mitä vapaus ja tasa-arvo hänelle merkitsevät, mitä tunteja on mielekästä sietää. Jos me olemme maanpäällisessä taivaassa tai ristiriidattomassa ja kansallivaltiottomassa maailmankylässä, historian ajan perinteiset ideaalit ovat tietenkin menettäneet merkityksensä. Kysymystä siitä, miltä nykymaailma näyttää, taisin käsitellä jo riittävän laveasti edellä.

Kojèven mukaan abstrakti tasa-arvo ja vapaus ylitetään kansalaisuuden ajatuksella, joka todellistuu vasta universalisoiduttuaan ja homogenisoiduttuaan. Voitteko nähdä tällaisessa maailmankylän kansalaisuudessa mitään positiivista?

Historiallisena aikana säilyy herra-orja-suhde, vasta historian päätyttyä jokainen voi olla kojevelaisittain todellinen kansalainen. On saavutettu pääteasema, jolla ihminen on vapaa ja voi tyydyttää kaikki tarpeensa: ei ole

mitään syytä olla tunnustamatta kanssaihmistä itsensä arvoiseksi.

Kojèven varhaisissa kirjoituksissa homogeeninen ja universaalinen ”päätevaltio” luo edellytykset sellaiselle sosiaaliselle kanssakäymiselle, jota voi pitää tarkoituksenmukaisena, järkevänä. Tässä yhteiskuntaelämän uudessa vaiheessa on voimassa ”tiukka tasa-arvo” eli se, mitä kansalaiset ovat, on oikeassa suhteessa siihen, miten he toimivat, kuten Kojève sanoo.

Toisen maailmansodan jälkeen Kojève kirjoitti näistä asioista hieman toisin. Hän ironisoi asioita, hätkähdytti ihmisiä, halusi ”propagoimalla” herättää uneliaat ihmiset katsomaan ympärilleen. Palattuaan Japanista hän alkoi puhua siitä, että historian jälkeinen ihminen on japanilaisittain snobi. Tai että Amerikassa eletään jo historian jälkeistä aikaa. Se antaisi yleispätevän mallin siitä, mitä universaalissa ja homogeenisessä valtiossa olisi odotettavissa. Tällaiset kannat osoittautuivat kuitenkin vain väliaikaisiksi ironisiksi ärsytyksiksi.

Lisäyksessään Hegel-luennoistaan tehdyn kirjan toiseen painokseen (1962) hän jo antaa ymmärtää, että uudessa ”vapauden valtakunnassa”, historian jälkeisessä ajassa, nähdään ihmiseen paluu elämellisyteen. ”Jos Ihminen tulee jälleen eläimeksi, hänen luovien voimiensa, hänen rakastamisensa ja leikkinsä on myös muututtava puhtaasti ’luonnollisiksi’. Mutta ei voida sanoa, että nämä ’tekevät Ihmisen onnelliseksi’. Historian jälkeiset eläimet, lajityypiltään homo sapiens, joita ympäröi yltäkylläisyys ja turvallisuus, tulevat siis ’luonnollisten’ luovien voimiensa, eroottisten kokemustensa ja leikkimielisen käyttäytymisensä tuloksena tyydyttyiksi. Mutta tässä ei ole kaikki. [...] Kun Ihminen todellisessa merkityksessä lopullisesti häviää, tämä tarkoittaa siis sitä, että inhimillinen toiminta, diskurssi, sanan ankarassa merkityksessä myös häviää.”

Tässä tulemme Kojèven umpikujan äärelle. Jos historia hegeliläis-kojevelaisittain on päättynyt, mihin enää tarvitaan filosofiaa, mihin niitä toivon kipinöitä, joita Kojèvekin haluaa vielä pitää elossa muutosten jatkumisesta oikeudenmukaisuuden toteuttamiseksi? Tilanne on sikäli merkillinen, että teknologian ja talouden autonomia on kaikesta kielteisyydestäänkin huolimatta edistystä eteenpäin vievä voima. Jos ja kun ei ole ihmisen moraalin autonomiaa, jos on vain paluu luonnon totaalisuuteen, joka ei tunne moraalialia, ei oikeutta eikä totuutta, ei ole houkuttelevaa siirtyä historian jälkeiseen aikaan.

En ole varma, onko kysymys aivan oikein asetettu. Jo määritelmällisesti kansalaisuutta on vaikea sovittaa yhteen maailmankylän kanssa. Kansalaisuus on historiallisen ajan, kansallisvaltioitten ajan termi. Ihmisten kohoaminen kansalaisiksi on ollut historiallisen ajan suuri saavutus, on päästy eroon alamaisista, yksinvaltiaista ja tyranneista, niin myös autoritaarisista valtioista, diktaattoreista ja niin edelleen. Mutta kansalaisuuskaan ei vielä ole sama kuin tasa-arvo ja vapaus. Vapaus ja tasa-arvo kuuluvat historian jälkeiseen aikaan, mutta niiden kintereillä valtiot sortuvat, kansalaisuus menettää merki-

tyksensä ja historian ajan moraalikoodistoa ylläpitäneet siteet katkeilevat.

Olen mielelläni jonkin sortin kojevelainen: pessimismi on yleinen tunne, mutta kun lopullisen maailmankylän pitäisi olla järjen riemuvoittoa, saattaa hyvinkin olla, että järki ei häviä kokonaan. Ihminen ei sittenkään alistu sellaiseen historian loppuun, joka tuhoaa ihmisen, ihmisyyden eli elämän täydellisen mielekkyyden. Järki nousee vastarintaan vapauden ja tasa-arvon irrationalista transsendentalismia vastaan.

Hegeliläiset saattaa pelastaa *Geist*, niin ihmeellinen olio kuin se onkin. Tai ehkä se on täydellistä järkeä.

Mitä järjen viekkaus voisi merkitä nykyään?

Järjen viekkaus liittyy aikaan, jolloin historia ei ole vielä täysin päättynyt. Järjen viekkaus tai voidaan sanoa historian viekkaus on ollut ja ehkä vielä jossain jonkin aikaa tulee olemaankin sitä, että historia toteuttaa päämääräänsä pitäen ihmisiä usein pilkkanaan tai pelossakin. Tocqueville totesi aikoinaan Amerikan demokratiasta kirjoittaessaan, että Kaitselemus – määrittelemättä, mitä Kaitselemus olisi – on peräänantamattomasti päättännyt, että maailman tulee muuttua demokraattiseksi. Viekkään ihmisen tehtäväksi jäi harkita ja toteuttaa keinoja, joilla hillittömän kansanvallan haittavaikutuksia voitaisiin estää tai lieventää.

Järjen viekkaus on Hegelin termi. Historiallista muutosta liikkeellä pitävänä voimana on Hegelin mukaan Henki (*Geist*). Absoluuttinen loppu on Jumalan ja ihmisen keskinäinen sovittautuminen yhteen. Henki vie tähän päämäärään tutkimattomia teitä. On sanottu, että Hegelin järjen viekkaus tarkoitti juuri tätä.

Voidaan myös sanoa, että Kojève korvasi Hengen ihmisellä eli ihminen luo historian. Mutta kun ihmiset ovat kovin erilaisia, kun heillä on erilaisia haluja, pyrkimyksiä, uskomuksia ja tavoitteita, jotka luonnostaan ovat usein vastakkaisia ja ristiriitaisia, miten nämä ihmiset voivat sopia yhteisestä suunnitelmasta yhteisen tavoitteen savuttamiseksi? Ehkä tähän tarvittaisiin juuri Historian viekkautta. Mutta voimmeko luottaa siihen? Kojèven on nähty epäilevän tätä ja siksi on arveltu, että Kojève todellisuudessa edellyttää jonkinlaista Viisasta Tyrannia, joka ristiriitaiset ihmismielet ohittaen vie historian onnelliseen päämäärään eli olotilaan, jossa jokainen voi toteuttaa halunsa ja tavoitteensa mahdollisimman vähällä työllä ja olemattomilla murheilla.

Oma synteesini Kojèvesta on, että pessimismi ja optimismi vuorottelevat hänessä: hän toivoo kohtuullista viekkautta ihmisjärjen takaa, mutta on varautunut myös siihen, ettei sellaista ole. Silloin järjen viekkaus on loppujen lopuksi pettänyt ihmisen: kaiken järjen, uskon, toivon, edistyksen, uhrien ja sankaritekojen tuloksena onkin vain paluu barbariaan.

Viite

1. The General Agreement on Tariffs and Trade, vastaa nykyistä Maailman kauppajärjestöä WTO:ta.